

TEMES

Sobre la cultura política popular i obrera a Catalunya al segle XIX. Algunes consideracions

Pere Gabriel

UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA

Un debat teòric?

Algú estaria temptat de dir que fa anys ningú no parlava dins la història catalana i espanyola de cultura. No és cert, per més que els que més s'hi dedicaven no acabaven d'obtenir gaire presència en els debats teòrics i les discussions sobre la història contemporània. Potser perquè s'entenia sovint o bé com a equivalent a ideologia o bé com a «conjunt sistemàtic de coneixements», com un saber alfabetitzat. Ara correm, però, el perill d'una situació contrària, en els vaivens tan característics i pendulars del gremi. El concepte de cultura ha irromput, com ens acostuma a passar, de forma al·luvial —no sé si, també, conjuntural i fugissera— en el centre de moltes referències i discussions, com si de cop ens hagués arribat, a la fi, la solució a l'atzucac de les interpretacions que es complauen a qualificar de teleològiques, holístiques i totalitzadores i que es consideren excessivament deutores de les anàlisis estructurals i materials. No pretenc òbviament esmenar cap plana a ningú i menys negar l'interès del debat i la reflexió. Simplement, intentaré d'introduir unes poques consideracions que em

semblen bàsiques si volem treure profit de la nova febre culturalista, sempre sense oblidar que l'important, en el nostre cas, no hauria de ser justificar la novetat historiogràfica sinó avançar en la comprensió més adequada possible de la societat coetània per tal, si més no, d'entendre els esforços i actuacions de molts homes i dones que, millor o pitjor, intentaren de construir una vida més justa i lliure. I demano, a l'avançada, excuses, si a algú li sembla aquesta darrera consideració una cursileria fora de lloc, en el benentès que a mi no m'ho sembla.

Cultura política obrera. Més enllà de la ideologia, l'associació i l'educació

Massa sovint els historiadors —jo mateix— hem assumit l'expressió perquè semblava que resolvia algunes de les insatisfaccions derivades de l'ús més aviat acrític d'altres conceptes i terrenys d'estudi. No és difícil adonar-nos que el treball en el camp de les ideologies i les doctrines acostuma a dur-nos als espais més exclusivament teòrics, en certa mesura tancats en sí mateixos, amb regles i condicionants aliens als de la realitat quotidiana del conjunt dels obrers, de la seva pràctica i de les seves lectures més concretes. Uns espais epistemològicament escindits de la realitat social més immediata. Per la seva banda, la reconstrucció dels esquemes organitzatius dels diversos moviments socials, de les formulacions polítiques més programàtiques dels partits i associacions o la de les seves activitats amb relació a les grans institucions i l'Estat, tendeix a constrènyer l'actuació i la mobilització dels militants dins els estrets límits d'unes esferes molt formalitzades, que deixa fora una gran part del dia a dia social i, el que potser és més greu, tendeix a l'anàlisi de la conjuntura sense saber com fer el salt des d'aquesta a la permanència i la llarga durada. En fi, si ens endinsem en l'educació i, molt especialment, en l'autodidactisme i l'esforç d'accés a la «cultura» i el progrés de l'alfabetització de determinats centres i grups, com no hem de tenir la sensació que només ens fixem en uns paràmetres molt reglats i discutibles del que vol dir la paraula *cultura* i una pràctica cultural? Fins i tot no és difícil constatar que les darreres reformulacions dels vells i clàssics apropaments a la vida quotidiana i l'oci, per si mateixes, no ens permeten d'escapar a l'anecdotesisme nostàlgic i la simple narració descriptiva.

No es tracta, en absolut, de negar la importància d'aquests grans àmbits

de l'estudi. Amb més motiu quan, en el cas de Catalunya —igual que en el conjunt espanyol—, ens manquen encara molts camins per construir i recórrer i el mínim que podem dir és que la nostra infraestructura historiogràfica real és encara feble, de difícil contrast amb les potències anglosaxones i europees hegemòniques. Ara bé, si acceptem el repte de treballar en l'anàlisi de la «cultura política», sobretot pel que fa al substantiu *cultura*, creiem que es poden eixamplar molt l'entramat d'aspectes i eines que cal considerar en l'estudi del comportament històric dels sectors populars. Es poden introduir ara, amb eficàcia i centralitat, al costat i amb una relació entrelligada amb les ideologies, les associacions i la seva actuació en el món més oficial de la política o l'educació i l'aprenentatge de les primeres lletres, elements també fonamentals com la moral, l'experiència social, el simbolisme i la representació, la memòria, etc. Aspectes anteriors i tinguts en compte des de sempre, com és ara el de l'associacionisme, poden per tant ser ampliat en el seu ventall de significats: ja no es tractarà sols de les associacions sindicals, cooperatives o polítiques. Entraran en el joc d'altres associacions (excursionistes, d'oci, musicals, esportives, intel·lectuals i de cultura, etc.), però no ja com a complementàries i simplement secundàries, no sols per «sumar» un coneixement més gran, sinó amb un pes també fonamental a l'hora de construir la nostra interpretació. Em sembla que és justament a través d'aquesta mirada de «cultura política» que podem redescobrir el seu veritable paper per explicar i conèixer millor i més adequadament l'entramat del pensament militant popular i, fins i tot, considerar que en molts casos algunes d'aquestes associacions tingueren una més gran i més decisiva incidència que no les clàssiques —el sindicat, el partit o la cooperativa— a l'hora de donar forma i assegurar el manteniment d'una cultura obrera i popular pròpia. Una derivació ben important serà, en aquesta direcció, a més, la del reforç del tractament de la sociabilitat, com a instrument per ampliar la comprensió dels mecanismes de vertebració d'identitats i moviments populars.

Sóc conscient que aquest enfocament no s'ha de confondre, sense més, amb com s'ha entès en general allò de recórrer, ara, a la «història cultural», com a alternativa a la història política —governamentalista i politòloga— i a la història social —considerada estructural i econòmica— anteriors. Personalment, pretenc escapar d'un cert tòpic, simplificador, que veu en tot l'anterior una història teleologista, holística i centrada en les

argumentacions econòmiques¹. Sense entrar a fons en la discussió d'aquestes posicions, el mínim que es pot dir és que també cauen en el perill que denuncien: el de les posicions holístiques. En qualsevol cas, no pretenc anar a les alternatives sinó a reformulacions i avançar en l'anàlisi, per a mi fonamental, dels camins de l'enfrontament social dins la societat contemporània i l'acceptació de les diverses alternatives i avenços cap a una societat més justa i sobretot amb més possibilitats de desenvolupament humà (moral, econòmic, cultural). Arribats a aquí hi ha dues qüestions que no es poden obviar: es creu en la possibilitat de l'avenç i el camí a la rectificació de la societat actual o no (o es creu en la fi de la història —amb una total i indiscutida consagració del capitalisme); es pensa que hi ha un joc de classes amb un paper fonamental a l'hora d'explicar la dinàmica de la societat contemporània o no (o es creu que les societats actuals han demostrat que les concepcions classistes de la societat s'han demostrat ja obsoletes). En aquest sentit, potser es podria dir que no n'hi ha prou a canviar el vestit segons la moda, per tal de convertir el blanc en negre o el groc en verd. Arriba un punt en què cal no oblidar on es vol anar a parar.

He de dir també que la història cultural aplicada s'ha entès de forma molt restrictiva i en molts casos eixorca. En conjunt, les ambicioses referències a la necessitat de tenir en compte la «cultura» davant de les interpretacions de base estructural i més material (sovint, com hem vist, barrejades amb crítiques al teleologisme i l'holística i crides a l'«autonomia» del llenguatge i l'hermenèutica) no s'han traduït en gairebé res. Si fem un repàs de la producció historiogràfica concreta, amb continguts i

---

¹ No és fàcil defugir la temptació de negar l'obra dels altres i en especial la dels pares. I alguna cosa d'això hi ha en els balanços i reflexions fets sobre la cultura obrera i la cultura popular darrerament, fins i tot en aquells que em semblen millors i més sòlids: Jorge URÍA, «Introducción», i Ángeles BARRIO, «Culturas Obreras. 1880-1920», dins Jorge URÍA (ed.), *La cultura popular en la España Contemporánea*, Madrid, Biblioteca Nueva, 2003, p. 10-26 i 109-129; Jorge URÍA, «La cultura popular y la historiografía española contemporánea. Breve historia de un desencuentro», dins M. ORTÍZ HERAS, D. RUIZ GONZÁLEZ i I. SÁNCHEZ SÁNCHEZ, (coords.), *Movimientos Sociales y Estado en la España Contemporánea*, Cuenca, 2001, p. 323-378; Rafael CRUZ, «Capítulo 1. La cultura regresa al primer plano», dins Rafael CRUZ i Manuel PÉREZ LEDESMA (eds.), *Cultura y movilización en la España contemporánea*, Madrid, Alianza Editorial, 1997, p. 13-34.

aportacions d'estudi efectiu, sols podem destacar molt pocs treballs. La pràctica i la història cultural s'ha entès comunament en la direcció de tenir en compte la literatura², la festa, l'oci, i poca cosa més. En aquest punt, la incidència d'aquesta incorporació d'allò «cultural» a la història contemporània s'ha centrat, en els darrers quinze anys, en els treballs de l'hispanisme francès que ha significat l'obertura d'unes certes línies d'investigació a l'entorn de l'educació popular i la història de la infraliteratura, així com la música i el coralisme, unes línies d'altra banda importants i amb molt de camp per recórrer³. En aquest sentit la seva revista *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, del CNRS, inclou alguns monogràfics d'indubtable interès. També cal recordar, però, les aportacions, amb característiques pròpies, de l'hispanisme anglosaxó, amb els influents i decisius estudis de noms tan coneguts com els d'Iris M. Zavala, Lily Litvak o la tasca regular de revistes, en gran mesura d'estudi literari, com *International Journal of Iberian Studies*, des del 1887; *Journal of Iberian and Latin American Studies*, de la Universitat de Cardiff a partir del 1994, i *Journal of Spanish Cultural Studies*, que edita Routledge, a partir del 2000.

Hi ha un repte pendent, de fons, que el debat historiogràfic actual a Espanya tendeix a obviar. Em refereixo al del «mite de la cultura» i, més encara, a la qüestió de les «identitats culturals», que els del gremi, els historiadors contemporaneistes, deixem en les mans exclusives d'altres disciplines de les ciències socials, com si no fos una temàtica en la qual nosaltres poguéssim aportar gaire res. Es tracta d'una qüestió ja intuïda i

---

² D'altra banda, caldria recordar que l'atenció a la literatura de consum i difusió més popular ja tenia una llarga tradició en els estudis d'història social i obrera.

³ En aquesta direcció és obligat recordar la tasca de Carlos SERRANO, Jacques MAURICE, Gerard BREY, etc., amb algunes realitzacions importants com el col·loqui fet a la Casa de Velázquez, AAVV (1986): *Culturas populares. Diferencias, divergencias, conflictos*, Madrid, i AAVV (1989): *Clases populares, cultura, educación. Siglos XIX y XX*, Madrid. Una reflexió general, a J.L. GUEREÑA, «Hacia una historia sociocultural de las clases populares en España (1840-1920)», a *Historia social*, València, 11/1991. La relació podria ser molt llarga. En especial, si volguéssim reflectir aportacions concretes en els diversos camps abordats. Basti, ara, per exemple, recordar els treballs de Manuel Morales Muñoz sobre la història cultural de l'anarquisme, o el significatiu congrés sobre les tradicions culturals de l'anarquisme espanyol reunit a Amsterdam a principis del juny de 1988 (cf. Bert HOFMANN, Pere JOAN i Manfred TIETZ (eds.), *El anarquismo español. Sus tradiciones culturales*, Vervuert, 1995).

plantejada pel nacionalisme romàntic clàssic i, més recentment, per alguns sociòlegs —de sociologia política. Fins a quin punt i com, a través de quins mecanismes, s’han anat configurant i es configuren en les societats contemporànies les diverses identitats col·lectives, nacionalitàries i de classe fonamentalment. De manera destacada: quin paper hi té la cultura. És un tema relativament obviat, per més que a Espanya amb més o menys timidesa alguna cosa n’ha apuntat, amb relació específica a la problemàtica de la classe obrera, la professora Ángeles del Barrio⁴.

El concepte de *cultura política* admet moltes interpretacions i és fàcil obrir a partir d’aquestes interpretacions enverinades polèmiques. No voldria, però, ara entrar-hi. Simplement potser ha arribat el moment de manifestar, encara que sigui de forma aproximada, per on em moc i més o menys a què em refereixo. Aquí el terme pretén fixar, fonamentalment, la formulació al llarg del temps d’uns certs corpus de conceptes i valors clau usats per determinats sectors i grups socials per a l’anàlisi i la interpretació de la societat i la política. Sóc conscient que a partir d’aquesta diguem-ne definició, existeixen punts de contacte importants tant amb les definicions de tall antropològic i de psicologia social, com, per un altre costat, amb les d’inspiració de sociologia política⁵. Implica, a més, fixar l’atenció no tant en les formulacions de més rigorositat teòrica sinó al mateix temps en els mecanismes de configuració d’unes determinades visions que prenen el seu màxim sentit en l’acció i la mobilització dels distints grups. En qualsevol cas, m’interessa ara, sense entrar en el debat metodològic, afegir que:

a) es tracta d’una formulació que es fixa més en la continuïtat d’algunes idees-força que no en la conjuntura del debat de tàctiques i estratègies dels diversos grups polítics; s’imposa, per tant, l’anàlisi històrica de «temps llarg»;

b) pretén destacar l’articulació d’unes «poques» grans tradicions polítiques (el liberalisme progressista, el liberalisme democràtic, la

---

⁴ Cf. en especial, Ángeles DEL BARRIO, «Culturas Obreras, 1880-1920», dins Jorge URÍA (ed.), *La cultura popular en la España contemporánea*, ob. cit., 2003, p. 109-130.

⁵ Sense pretendre incloure aquí cap repàs exhaustiu de la bibliografia més clàssica sobre el tema, recordem, tanmateix: G.A. ALMOND i S. VERBA, *La cultura cívica. Estudio sobre la participación democrática en cinco naciones*, Madrid, Euroamérica, 1970 [1963]; G.A. ALMOND i S. VERBA (eds.), *The Civic Culture Revisited*, Londres, 1989; C. GEERTZ, *La interpretación de las culturas*, Barcelona, 1992; etc.

socialdemocràcia, l'anarquisme), i tendeix per tant a minimitzar les diferències i polèmiques «menors» entre els partits i les organitzacions concretes; per tant, assumeix les fronteres imprecises i ambigües entre unes i altres i en el fons és aquest terreny confós i intermedi una de les potencialitats d'aquesta mena d'anàlisi;

c) no es mou dins els límits de les grans i millors construccions teòriques, dels grans autors o de les més complexes i brillants polèmiques intel·lectuals, sinó que intenta recollir més bàsicament les lectures i construccions popularitzades o almenys les que han anat fent seves els quadres i militants dels distints grups actius dins dels distints moviments polítics.

En aquest marc, el meu repàs voldria destacar dues grans qüestions, més o menys interrelacionades. Per una banda, tenim el fet de fins a quin punt fou bàsica i fonamental en la cultura política de tota la militància obrera la perspectiva d'una revolució social i la construcció d'una societat socialista (identificada aquesta amb la vella afirmació d'una societat amb els mitjans de producció, distribució i canvi socials). Cal notar que incloc aquí no sols els militants del socialisme marxista sinó bona part de tots aquells més abocats al sindicalisme i l'anarcosindicalisme i inclòs el socialisme liberal. En segon lloc, voldria abordar també la discussió sobre la difícil, però certa, configuració d'un socialisme democràtic, és a dir, d'un corrent de pensament social que aspira a la construcció d'una societat socialista des de la pràctica i defensa una participació activa del conjunt dels sectors populars en la vida política de l'Estat.

Progrés lineal o una cultura política obrera sempre oberta i en qüestió

Hi ha hagut durant força temps —i crec que sovint encara hi ha— la temptació d'entendre l'evolució i els canvis en les ideologies i afirmacions doctrinals obreres en un sentit lineal, que afirma un necessari recorregut en estadis i etapes que s'han de relacionar amb el desenvolupament de les condicions més objectives i estructurals del món del treball. En aquesta direcció i acceptant-ne la caricatura, es podia pensar que, en un primer moment, el moviment obrer no podia sinó ser subsidiari de l'empenta burgesa i forçosament es movia dins una cultura democràtica petitburgesa, això sí, amb algun estirabot com el de l'antimaquinisme ludita o la

reivindicació estrictament laboral. En una segona fase, teníem ja l'assumpció del socialisme i la comprensió de la identitat de classe i, com a corollari, la militància en una ideologia d'afirmació proletària (el marxisme i, en tot cas, l'anarquisme i el sindicalisme revolucionari). Era, clar, el moment de caminar sol i d'obtenir un perfil organitzatiu propi i diferenciat, fins i tot amb ruptures sonades en relació amb els moviments radicals democràtics. Finalment, havia d'arribar, en el període de la maduresa, l'aparició dels partits comunistes i el marxisme-leninisme, amb la consegüent denúncia del reformisme i del marxisme més eclèctic de la socialdemocràcia. Aquesta periodificació, amb cronologies específiques segons el país considerat, mantenia, com ja he insinuat, una estreta relació amb l'evolució i desenvolupament del capitalisme industrial en cada cas. Lentituds i endarreriments en la seva implantació, així com persistències en les formes artesanals de la producció, explicaven les confusions i la força «anacrònica» de formulacions anarcosindicalistes i de radicalismes petitburgesos, per exemple. No crec que aquest esquema interpretatiu sigui en absolut inútil i cal tenir ben en compte que qualsevol intent de trobar explicacions generals n'és, d'esquemàtic, i se li pot retreure un munt d'elements i aspectes no considerats. Fins i tot, cal que ens adonem que sovint és comprensible que en fem una aplicació mecànica. El meu retret no aniria per tant per la qüestió d'intentar alguna mena de periodificació i de trobar-hi la relació amb els factors més «materials» i «estructurals». El que em sembla inútil i molt erroni és tota una altra qüestió: és pensar que les etapes són d'una progressivitat lineal i que, per dir-ho així, assolit un determinat estadi, ja no hi ha marxa enrere; és pensar que les societats i els grups socials avancen sense giravolts; més encara, és pensar que sempre van endavant. En definitiva, el que em sembla qüestionable, molt qüestionable, és una concepció lineal i majestàtica del progrés, que giri, a més, a l'entorn de l'industrialisme com el més important i pràcticament únic motor del desenvolupament i referent d'una més o menys modernitat d'un grup, una ideologia, o, de manera més complexa, una cultura política obrera.

Em sembla més adequat entendre la formulació d'una cultura política obrera, en el seu dia a dia, com una tensió sempre reiterada i renovada entre l'afirmació democràtica i la més específicament obrera al llarg del temps; com a producte, també, de la necessitat de donar respostes a la realitat

indestriable del món del treball i el conjunt de la societat. Cal afegir que la «memòria històrica» i la tradició i l'experiència social acumulades de qualsevol sector o grup social estan sempre immerses en operacions de rescat, revisió i relectura. No constitueixen cap dada estable i fixa. Apareixen, a més, inevitablement condicionades no sols pel context i els canvis (polítics, econòmics, culturals) sinó, també, per l'important i decisiu joc, lluites i equilibris entre les diverses classes socials, elles mateixes en un procés mai acabat de configuració i definició. En aquest sentit, per exemple, la solidaritat, l'afirmació d'una identitat pròpia, la fixació dels paràmetres de la dignitat i el comportament moral, o les mateixes definicions de socialisme o anarquisme, els debats entre reformisme i revolució, estan, socialment, sempre en qüestió i, segurament, sempre damunt la taula de l'esquerra. L'atenció a la llarga durada i el temps «lent» per sota de la conjuntura i l'estratègia dels partits o els moviments, als quals em referia en començar, ens haurien de prevenir sobre qualsevol temptació de linealitat i simplificació evolutiva.

En qualsevol cas, i a mesura que estic argumentant, en l'explicació de la cultura obrera del vuit-cents no hem de fixar-nos sols en l'evolució del pensament i les ideologies. Hauríem de ser capaços d'incloure-hi aspectes de més elementalitat com són els de la solidaritat i la identitat, l'economia moral o la dignitat i la consciència del propi lloc en el conjunt de la societat. I, sobretot, no hauríem d'accontentar-nos amb les aportacions que, des dels treballs clàssics d'E. P. Thompson, s'han fet referides al pas de les societats d'antic règim a la nova societat burgesa i industrial a finals del segle XVIII i primeries del XIX. Cal tenir ben present que la solidaritat popular, la cultura de l'economia moral o l'afirmació identitària no foren uns simples invents de la nova societat burgesa i capitalista. Sembla difícil ignorar en aquest punt els molts fils de continuïtat que cal establir entre la cultura professional i gremial, artesana o no tant, del segle XVIII o anterior, i les seves noves formulacions i reformulacions en el context de la revolució liberal de la primera meitat del segle XIX. Ara bé, alhora, no es tracta d'una qüestió ja resolta a mitjan vuit-cents. Tots aquests temes actuaren i es replantejaren per exemple a l'entorn dels anys d'incidència de la Primera Internacional. Més encara, reprengueren un especial protagonisme en la crisi de la fi del segle i, com és ben sabut, suren en moltes de les decisions i

actuacions del sindicalisme dels anys de la Primera Guerra Mundial —tant el cenetista com l’ugetista— i també més enllà en el temps. Adonem-nos-en: treballar en aquestes direccions forçosament implica assumir metodologies i aproximacions derivades de la sociologia i l’antropologia, però també de l’economia, la demografia i l’urbanisme o la literatura. N’hi ha prou a recordar, per exemple, que els principals «espais», posem per cas, de la solidaritat popular i la identitat, no podien ser altres, en el seu inici, que el del gremi⁶, el taller i el barri i el veïnatge, i que almenys fins a èpoques tan tardanes com la dels anys trenta del segle XX en moltes ciutats catalanes continuarien sent-ho. És clara la necessitat de recórrer, per tant, a censos, empadronaments, o descripcions econòmiques, a part, si és el cas, de lectures d’escrits i textos testimonials de l’època, sense oblidar la importància de la literatura, tant la de renom acadèmic com aquella altra de simple consum popular. Ara bé, si no volem la simple constatació i caracterització més descriptivista del fenomen, hauríem de ser capaços de fer el salt a la incidència de tot plegat en l’elaboració en el temps d’una determinada cultura obrera, una cultura política obrera. És el repte del que parlava en començar.

Diverses cultures militants

Al llarg del segle XIX es produí el pas de la idea de socialisme com a simple corrector humanitari (i liberal) del desenvolupament més salvatge del capitalisme a un «socialisme modern» que fou popularitzat en els temps de la Primera Internacional, quan s’acceptà que implicava l’aspiració a una societat en la qual els mitjans de producció, canvi i distribució fossin socials (és a dir, propietat de la societat, la qual cosa plantejava el problema de la seva «gestió» més o menys col·lectivitzada o més o menys

---

⁶ Pel que sabem, no comptem a Catalunya amb cap mena d’organització com la dels *compagnons* francesos i el seu *tour de France*. Però no hauríem de minimitzar la força —i la identitat— del gremi, més enllà lògicament del famós debat sobre la seva estratificació i les importants diferències socials al seu si. Alguns treballs importants recents ens permeten apropar-nos-hi una mica. Potser els que més el de Genís BARNOSSELL, *Orígens del sindicalisme català*, Vic, Eumo, 1999, i el de Juanjo ROMERO, *Cambio social y respuesta artesana. Los menestrales barceloneses a mediados del siglo XIX*, Madrid, AHS, 2004.

estatalitzada). També l'afirmació que els obrers havien de tenir un paper (més o menys responsable) davant la crisi del capitalisme i, sobretot, que havien de ser justament ells els encarregats de dirigir la nova societat, una nova societat que es volia fonamentada (amb pocs matisos) en el treball i el treballador i no en el capital i el capitalisme.

Fou en aquest context que s'anaren configurant els grans corrents actius de la militància obrera i obrerista.

Fou, per començar, especialment important el *cooperativisme i el mutualisme*, que pretenia combinar l'esforç obrer i l'ajut polític de l'Estat. Convé no oblidar que, en principi, es tractava d'una estratègia de creació d'una nova societat socialista, i així ho creien els seus principals impulsors, encara que no necessàriament identificaven aquesta amb l'existència de mitjans de producció realment socials i, cada cop més, aparegué subordinat al sindicalisme, l'anarcosindicalisme, el socialisme polític de base marxista o el socialisme reformista de base republicana.

El *socialisme reformista* fou una altra de les grans tendències actives del moviment obrer vuitcentista: reivindicava l'acció política, una actuació al costat de l'esquerra política, l'obtenció de millores concretes com una forma de preparar l'obrer davant els molts reptes d'un nou món que havia d'arribar en el seu moment; els seus dirigents eren, és important no oblidar-ho, no sols reformistes (confiaven en la possibilitat efectiva d'imposar reformes des de l'Estat liberal burgès) sinó també socialistes (aspiraven, encara que fos amb una perspectiva més o menys pròxima, a la construcció d'una societat socialista, tal com aquí l'estic definint).

No és gaire clara la presència en un primer moment d'un veritable *socialisme marxista* a Catalunya. En tot cas, pot constatar-se algun nucli en la dècada dels vuitanta i noranta, units al psoisme i no tant en altres grups i organitzacions. Tingué en aquells inicis una actitud molt crítica envers l'Estat, al qual considerava simplement com un Estat capitalista del qual no podia esperar-se cap reforma efectiva; per aquí vingueren tant la seva ruptura com les moltes polèmiques amb el socialisme reformista. Ara bé, i no fou una qüestió menor, feia ostentació de responsabilitat i d'una important dedicació i capacitat per aixecar una organització obrera, que es volia estable i segura, i que tendí aviat a identificar-se amb la idea de «partit» obrer, lluny de les formulacions més properes a les idees de

«moviment» que imperaven. Era al mateix temps molt forta la idea d'una crisi del capitalisme inevitable i producte de la seva irracionalitat —de les seves contradiccions internes segons que en ocasions deien. Encara que usualment no es destaca, introduí una novetat ideològica important en els ambients obrers: volgué introduir, bé que malament i amb uns resultats potser no gaire brillants, una concepció de la història que es volia materialista, allunyada de les seves aclaparadores i dominants concepcions idealistes.

En fi, l'*anarcosindicalisme* tingué, com és ben conegut, una gran importància. La desconfiança respecte de l'Estat i, sobretot, la seva voluntat de mantenir-se'n «al marge» fou una de les seves característiques que l'allunyaven dels altres corrents socialistes. Amb un bagatge heretat de les formulacions derivades de les lectures de la Primera Internacional, es fonamentava en un pensament bàsicament sindicalista, que pensava en termes d'una pràctica i una organització que prefigurava la societat del futur.

L'*anarquisme*, per la seva banda, que es configurà com a tal a partir sobretot de la dècada dels vuitanta, plantejà múltiples —i sovint suggestius— reticències davant la mateixa idea de l'organització obrera (fos sindical o de partit) i no anava gaire més enllà de la idea d'una revolució producte de l'esclat social inevitable des de la rebel·lió de les masses desheretades. La seva propaganda de la rebel·lió —a través d'actes i actuacions individuals que combinaven amb esclats socials puntuals— era una peça segons ells essencial per a la construcció del nou món lliure. En aquest punt semblava allunyar-se de les actituds més passives de la resta de corrents. Tanmateix, la seva anàlisi sobre la inevitabilitat de la revolució social i la caiguda del capitalisme no derivava tant de la pròpia actuació com de la seva consideració sobre la situació crítica i insostenible donades les injustícies de la societat capitalista.

En conjunt tots consideraven inevitable la caiguda del capitalisme i la propera arribada d'uns acusats canvis socials. Lògicament amb diferents apreciacions pel que fa als ritmes, el calendari i la geografia, ningú no discutia la vigència d'una inexorable llei del progrés humà. Hi havia alhora diferències sobre les causes de la inevitable crisi del capitalisme. Si per als marxistes els arguments giraven a l'entorn del subconsum, producte d'uns salaris reals de subsistència, els anarquistes insistien amb vehemència en la idea de l'explotació que aquell comportava. Al seu torn, per a la resta de les

tendències, per a molts (cooperativistes i mutualistes, socialistes reformistes, bona part dels anarcosindicalistes), es tractava sobretot d'una evolució natural de les coses. D'altra banda, la confiança en l'Estat liberal i les possibilitats de la seva democratització efectiva era molt limitada, encara que aquesta qüestió sí que marcava una cesura notable entre un socialisme reformista, més o menys cooperativista i mutualista, que semblava confiar en la possibilitat d'aixecar un Estat democràtic popular des de l'acció política i la reforma, i un socialisme revolucionari (que incloïa marxistes, anarquistes i en part almenys els anarcosindicalistes) molt crític respecte de l'Estat. En qualsevol cas, tots volien aixecar una societat sobre unes noves bases, cosa que significava almenys imaginar una societat alternativa a la capitalista, i aquesta era una de les característiques fonamentals que anà acumulant l'obrerisme del vuit-cents.

No puc òbviament en aquest petit treball entrar en el detall i la caracterització d'aquestes grans cultures polítiques militants de l'obrerisme. I he d'advertir, a més, que el panorama apareix coix en la mesura que no he introduït la importància i la influència de la cultura política obrera militant catòlica, encara que aquesta en el sentit obrerista una mica estricta (l'aspiració a afirmar una presència política i una emancipació singular, pròpia) crec que és més un tema del segle XX, i que, a més, no es plantejà com una aposta d'esquerra política.

Cultura política obrera i cultura política radical democràtica

Potser m'interessa més referir-me a una de les qüestions sovint malentesa: la de les estretes relacions entre les diverses cultures polítiques de base republicana i les obreristes, la qual cosa no implica absència de diferències fonamentals entre unes i altres.

Com ja he assenyalat, durant anys, el publicisme historiogràfic de les esquerres tendí a practicar un model interpretatiu evolucionista que veia en el desenvolupament del moviment obrer el recorregut d'un camí de perfeccionament, de destil·lació progressiva i contínua de les impureses. S'entenia que el moviment obrer passava històricament (i així calia que fos) per experiències i fases successives i excloents: socialisme i sindicalisme utòpics d'arrel artesanal primer; sindicalisme i socialisme reformistes

després; socialisme polític i marxista a continuació. Alguns afegirien, com a final de camí, el comunisme. I més endavant encara, potser avui, s'alteraria aquest final del camí: no es tractaria ja d'arribar al socialisme marxista, ni evidentment al comunisme, sinó d'aturar-se, en el millor dels casos, en un keynesianisme que impròpiament alguns qualifiquen de socialista. La tesi que aquí estic defensant és, per contra, la de la coexistència contínua i persistent, al llarg del temps, de distints registres i manifestacions obreristes: reformismes, esquerranimes, voluntat de lluita política, desconfiança respecte de l'Estat liberal, preocupació democràtica, etc. És a dir, es tracta d'emfasitzar davant de la idea d'una evolució lineal progressiva i sense retorns, la idea de la simultaneïtat dels distints socialismes i sindicalismes com a grans instruments, tots ells, d'autodefensa, afirmació i consciència de la classe obrera.

L'esquema interpretatiu tòpic afavoria l'establiment d'un fort esvoranc entre el republicanisme i l'obrerisme i, més encara, entre el moviment republicà (qualificat de petitburgès) i el moviment socialista (considerat aquest com l'expressió més genuïna de la classe obrera). S'afirmava que, a partir d'un determinat període de confusió (més o menys llarg o curt) la diferenciació era inevitable i nítida. Llavors, quan en ocasions es firmaven pactes entre uns i altres, eren pactes i enteses entre dos cultures polítiques disperss, distintes. Fins i tot en casos com l'espanyol i el català, amb una alta i persistent influència popular del republicanisme dins les masses urbanes i obreres en èpoques tan tardanes com el 1931-1939, pocs historiadors discutien l'esquema interpretatiu establert. Davant d'això, és clar que aquí pretenc destacar la necessitat d'incorporar la problemàtica de la cultura política radical democràtica del republicanisme com un element central (no simplement previ i a continuació complementari) de la cultura militant obrera.

Certament, malgrat alguns buits importants, existeix ara una considerable i renovada historiografia sobre el republicanisme català (i també més genèricament l'espanyol), amb una creixent aparició de llibres ben fets d'abast més comarcal i local, que recullen i reelaboren el tractament de les obres importants i ja clàssiques de Ramir Reig (1982 i 1986), Joan B. Culla (1986), Álvarez Junco (1990) o Àngel Duarte (1987 i 2000). Jo mateix penso haver incidit en aquesta direcció. Ara bé, cal adonar-nos que en molts casos

del que s'ha tractat és de situar el moviment republicà com un moviment polític «modern», com a moviment de masses i capacitat de mobilització popular àmplia, i se n'ha destacat el caràcter de moviment populista. D'alguna manera, l'apropament a la realitat d'aquells moviments polítics populars d'esquerra s'ha fet i continua fent-se «des dels» republicans. Amb uns estudis que sovint, això sí, tenen un capítol d'anàlisi de les posicions republicanes davant la «qüestió obrera». Crec que el repte ara és, justament en un sentit invers, efectuar la mirada des de l'altre costat, des del món militant obrer. No es tracta de veure el que deien o pensaven alguns republicans sobre els obrers sinó observar fins a quin punt la militància obrera d'esquerres es trobava immersa i usava la cultura política de base republicana. Fins a quin punt uns i altres comptaven amb eines conceptuals comunes i, per sota de les seves diferències, uns i altres compartien un mateix utilatge teòric i compartien unes visions del món i unes concepcions de la història molt semblants, deutores en especial del pensament positivista i l'evolucionisme spencerià. A Catalunya —i a Espanya— els distints obrerismes es desenvoluparen i afirmaren dins el marc d'una cultura de base republicana i democràtica. Els distints corrents i formulacions militants (el cooperativisme i el mutualisme, el socialisme reformista, l'anarquisme, l'anarcosindicalisme) afirmaren una especificitat pròpia però no trencaren amb els elements fonamentals ni amb el llenguatge bàsic elaborat pels republicans. Una excepció fou, en part, el marxisme, que en principi mantenia com a referent una naixent cultura política força allunyada de la radical democràtica de base republicana. Però hem d'advertir que en aquest sentit hauríem de situar més aviat el PSOE i el psoisme i no, en canvi, el socialisme reformista del grup d'*El Obrero*. Les clàssiques discussions sobre l'aïllament del PSOE el segle XIX i la seva negativa a acceptar aliances amb els republicans tenien, segons crec, un rerefons que responia a diferències més profundes que no les discrepàncies a l'entorn de qüestions d'estratègia i política d'aliances. Ara bé, fins i tot en aquest cas, caldria ser ben prudents. A la pràctica, el grau de penetració real del marxisme fou molt feble i bona part dels nuclis militants del PSOE i la UGT no trencaren amb la cultura republicana; el que sí feren, i això ja era si es vol significatiu, és mantenir moltes reticències davant la hipòtesi d'acords i actuacions polítiques comunes.

Encara que sigui de forma esquemàtica, fins i tot telegràfica, pot ser

útil esbossar les diferents relacions entre les diverses cultures obreres actives i aquelles dues grans cultures polítiques republicanes que he fixat a l'entorn del liberalisme progressista i el liberalisme democràtic. En primer lloc, el socialisme reformista d'esquerres sorgit en gran mesura a l'entorn de les Tres Classes de Vapor del tèxtil i *El Obrero* fou, segons penso, una de les principals manifestacions de la interrelació entre una determinada cultura obrera i la cultura federal. Són notables, en aquest cas, les equivalències amb el possibilisme de Paul Brousse a França i el seu municipalisme. Per la seva banda, el cooperativisme i el mutualisme mantingueren unes formulacions més àmplies i eclèctiques i bevien de tot el ventall republicà (tant en l'àmbit liberal/progressista com el democràtic i federal). Al seu torn, l'anarquisme, com ja fou proclamat pels seus mateixos actors i protagonistes, mantingué unes intenses relacions amb la cultura pimargalliana, i, a través d'aquesta, amb el proudhonisme. Aquesta influència fou especialment estreta i destacada en el cas de l'anarcosindicalisme i el sindicalisme revolucionari. De manera simptomàtica el socialisme marxista espanyol tendí a combatre (i paradoxalment en part a compartir) el llenguatge i la cultura del republicanisme liberal/progressista. Quan a principis del segle XX el PSOE, passades les rigideses guesdistes, retrobà matisos i actuacions reformistes no necessità recuperar la cultura dels federals o del socialisme reformista català, sinó que pogué mirar cap a l'emergent socialdemocràcia alemanya i més en general els diversos moviments socialistes europeus. Sols a Catalunya el socialisme no pogué ignorar la cultura federal. En els primers anys del segle XX el socialisme català, per exemple a través d'Antoni Fabra Ribas, incorporà voluntats cooperativistes i mutualistes del socialisme francès i en especial les versions més complexes i humanistes de Jaurès. També, el socialisme liberal de mirada britànica i laborista. Ara bé, molt significativament, l'obertura del socialisme del PSOE, que fou general, no significà l'apropament a la cultura republicana de base liberal democràtica i federal. En gran mesura, perquè la incorporació del socialisme liberal girà a l'entorn d'uns intel·lectuals i homes republicans que procedien de l'institucionisme i més en general de les famílies liberal/progressistes. No hauria d'estranyar, en aquest sentit, les moltes dificultats amb què es trobaria el socialisme català dels anys vint i trenta del segle XX, quan

intentà formulacions més o menys catalanistes.

Tot el que s'ha dit en aquest apartat fins aquí no ha d'entendre's com a inexistència d'elaboracions específiques obreres i obreristes. El que he anat argumentant afirma la centralitat de la cultura republicana en les elaboracions específiques obreres, però no nega en absolut aquestes especificacions. La militància i la cultura política obrera a Catalunya i Espanya, actives fins als anys de la Primera Guerra Mundial, té el seu origen a l'entorn de la Primera Internacional. La cultura obrera vuitcentista recollia el cooperativisme dels seixanta i els debats del moviment democràtic sobre el socialisme i l'individualisme econòmic que impulsaren Garrido i Pi contra Orense i Castelar. Aquelles posicions serien la base del socialisme reformista implicat en la cultura republicana, com he esmentat reiteradament. Al seu lloc, l'impacte de la Internacional fou gran i decisiva, però no tant en termes d'anarquisme o marxisme, sinó amb relació a la influència altíssima del sindicalisme col·lectivisme belga i el proudhonisme. En especial la influència bakuninista es trobà inicialment molt mediatitzada per aquestes visions sindicalistes i proudhonianes de l'AIT. La configuració teòrica de l'anarquisme i la seva incorporació a la cultura obrera militant del vuit-cents es produí al llarg dels anys vuitanta i fou paral·lela a la del republicanisme federal. El resultat majoritari situà inicialment l'anarquisme català i hispànic en un terreny sindicalista i col·lectivista, però aquest acabaria sent vençut en el canvi de segle per un anarquisme més propi que passà a combinar Kropotkin i Malatesta. Finalment, el sindicalisme revolucionari significà més una reafirmació i un retrobament amb l'ortodòxia anarcosindicalista internacionalista (en el marc d'una reelaboració de la cultura política liberal/democràtica de base federal) que no l'acceptació immediata dels teòrics francesos. Per la seva banda, l'articulació d'una cultura socialista d'arrel marxista prengué forma a finals del segle, i en el conjunt de les seves influències destacaren tant la relació que sabé establir el PSOE amb la II Internacional, com la reformulació més o menys regeneracionista de la cultura liberal/progressista.

L'insurreccionalisme

Una qüestió també sovint minimitzada és la de la importància del component «insurreccional» de la cultura política de l'esquerra republicana i obrera a casa nostra. Al llarg del segle XIX, a Espanya els cops de mà

militars foren recurrents i els estats de guerra i els esclats insurreccionals, especialment a Catalunya, reiterats. Per més que usualment els historiadors hem tendit a entendre el fet com una qüestió que transcorria al marge de la vida política, cal admetre que en les diverses cultures polítiques, totes, de la dreta i l'esquerra, la insurrecció i la violència eren uns instruments fonamentals de la pràctica política. Per a l'esquerra, l'afirmació democràtica popular era en molts casos inseparable d'aquesta assumpció de la insurrecció i fins i tot la guerra civil com a formes bàsiques de fer política⁷. Fou des d'aquella realitat donada a la insurrecció, la conspiració i el cop de mà, que el republicanisme, més ben dit, els republicanismes, voldran anar configurant un moviment polític obert als sectors populars i per tant es veuran abocats a la pràctica de formes i maneres democràtiques, amb la celebració d'assemblees, eleccions de candidats i comitès, així com a l'ús de la propaganda, la ritualització i l'elaboració d'un corpus simbòlic propi. Fou també des d'aquella mateixa realitat que molts treballadors arribaren a la militància obrerista, sovint, com hem vist, nedant en les aigües d'una cultura de base republicana.

L'insurreccionalisme es justificava en nom del dret del poble a la rebel·lió contra la tirania, contra la manca de llibertats, els abusos del poder i la repressió. Aquestes denúncies no eren en absolut exagerades amb relació a règims com els de Ferran VII o l'actuació del Comte d'Espanya a Catalunya, el control dels moderats i Narváez, la situació dels anys seixanta o ja sota el Sexenni la política repressiva de Sagasta i el 1874, de Serrano. I molt menys encara quan es referiren als primers temps dictatorials de Cánovas del Castillo a partir del 1875. El que cal destacar és que el

---

⁷ Segueixo aquí, fonamentalment, l'argumentació del meu capítol «Cultures polítiques republicanes del vuit-cents: insurrecció, democràcia i federalisme», dins Joseph M. FRADERA (coord.), *Societat, política i cultura a Catalunya, 1830-1880*, Barcelona, Ajuntament, 2002, p. 239-254. D'altra banda, no he d'entrar ara en el difícil repàs de la ingent bibliografia que ha generat el fenomen de la violència. He d'advertir, però, que sovint tot el fenomen es veu simplement com una «malaltia» social aliena a la mateixa política oficial i d'Estat. No és aquesta la meua percepció del fet. Referències útils per al cas espanyol es poden trobar en el número sobre «Violencia y política en España», coordinat per Julio ARÓSTEGUI, de la revista *Ayer*, Madrid, 13/1994, amb un text del mateix ARÓSTEGUI sobre «Violencia, sociedad y política: la definición de la violencia», p. 17-55.

raonament insurreccionalista podia ser compartit per tot el conglomerat liberal, inclosos els republicans i, també, els grups obrers, anarquistes o no. Les diferències sorgien a partir d'aquest primer punt tan genèric d'acord. El problema estava en el fet que molts, notablement els progressistes, apel·laven al dret a la presa del poder violenta en nom del poble però quan assolien el poder immediatament no es preocupaven sinó de desfer les juntes, desarmar la milícia i intentar de fixar una situació de clar control social per tal d'evitar el desordre i l'anarquia al carrer, per tal d'afirmar un Estat liberal senyor i respectable.

No cal insistir en un fet ben conegut: les revoltes liberals dels progressistes amagaven una profunda desconfiança envers el protagonisme que sovint en les mateixes revoltes assumien la patuleia i el petit poble. La diferenciació dels demòcrates i el republicanisme respecte del progressisme, ja als anys quaranta, sobretot després del 1843, el bienni de 1854-56 i de manera molt clara en la dècada dels seixanta, juntament amb les militàncies obreres, partí justament de la denúncia d'aquest fet. A diferència dels progressistes, tots els corrents republicans i obreristes pensaven que calia trobar un determinat espai per als sectors populars en el règim i l'Estat, en el benentès que això de trobar-hi un espai no tenia perquè voler dir acceptar la hipòtesi d'una direcció ni una hegemonia popular i de la gent de brusa, però en alguns casos, especialment en el marc del republicanisme més socialment esquerrà i l'obrerisme internacionalista, sí que es tractava d'això, de pensar justament en la possibilitat d'una hegemonia política i social popular i obrera. Per tant, la seva crida a la mobilització i la insurrecció es considerava —i no era cap frase— més honesta.

Tot plegat tenia unes derivacions molt importants i pròpies: a diferència dels progressistes, els republicans no entenien el retorn a la normalitat, després de l'èxit del fet insurreccional, sense tirar endavant amb una sèrie de reformes de certa entitat i impacte popular. A més, el seu argument de fons no era sinó l'adequació del sistema polític i social al que en deien la marxa inevitable del progrés cap a una societat més igualitària i lliure. Si s'ignorava i el poder pretenia posar portes al vent, l'explosió social i el desordre seria inevitable, en canvi si s'acaraven les reformes bàsiques (república, sufragi universal, separació de l'Església i l'Estat, minimització de l'exèrcit i generalització de la milícia ciutadana, implantació sense limitacions dels drets

de reunió i associació, educació per a tothom, etc.), llavors, lliures d'entrebancs i traves, seria possible caminar cap a una societat més harmònica i igualitària. En les dècades centrals del segle, les anàlisis no anaren gaire més enllà, encara que la difusió del mutualisme i el cooperativisme, del comunisme cabetià i el fourierisme, els debats entre els individualistes i socialistes a l'entorn de la «qüestió econòmica» dels seixanta, etc., anunciaven ja molts dels temes que havia de fixar el federalisme pimargallià dels anys vuitanta i noranta. En qualsevol cas, sota el Sexenni començà a apuntar-se una divisió entre els diversos corrents republicans que havia de ser, segons crec, fonamental sota la Restauració, sota tota la Restauració, ben bé fins als anys de la Primera Guerra Mundial. Per una banda, s'aniria formulant des del republicanisme una cultura política liberal progressista que tendia a dibuixar un règim modernitzador, amb un Estat fort, abocat a facilitar el desenvolupament burgès i capitalista espanyol, que volia una presència i una implicació dels sectors populars però que en absolut estava disposat que aquesta presència deixés de ser subalterna; la direcció de l'Estat sens dubte havia de correspondre a les classes emprenedores i cultes, en definitiva senyores, amb un paper molt destacat dels professionals liberals de prestigi i capacitat econòmica. Quan arribin els anys daurats de la Tercera República Francesa i l'hegemonia dels republicans oportunistes, aquesta i aquests en seran els referents. Haurien d'acabar movent-se en aquest context famílies com les salmeronianes i les zorrillistes, per no parlar dels castelaristes, que ho tingueren clar des de sempre. És davant d'aquesta cultura liberal progressista que es pot anar constatant l'existència d'una cultura política republicana liberal demòcrata, si entenem aquesta qualificació equivalent a l'acceptació d'una presència a l'Estat i la vida política, significativa i fins i tot directiva, dels sectors més populars i els treballadors. Aquesta cultura tingué des de molt d'hora un caràcter molt defensiu, abocat al poder local, i procurà frenar per moltes raons la construcció d'un Estat central fort. Per aquí sens dubte s'havien de moure els corrents més federals no ja catalans sinó espanyols, i també en gran mesura bona part de la militància obrera de base sindical, tant l'anarcosindicalista com la del socialisme més reformista⁸.

---

⁸ He desenvolupat més àmpliament aquest argument, amb Angel Duarte, a «¿Una sola cultura política republicana ochocentista en España?», dins Angel DUARTE i Pere GABRIEL (eds.), *El republicanismo español*, Ayer, Madrid, 39/2000, p.11-34. Amb un

És en aquest marc que s'han d'entendre les diverses actituds del conjunt dels republicans i l'obrerisme davant la problemàtica de la insurrecció i la presa del poder, especialment a partir dels anys del Sexenni.

En els primers temps, quan els republicans es trobaren abocats a justificar més o menys obertament conspiracions revolucionàries i la revolta contra les quintes de l'octubre de 1869, es pot trobar ben exposat tot aquest element fonamental de la seva visió de l'insurreccionalisme i les connotacions que hi adoptava. Per exemple, davant el decret de quintes del març de 1869 del govern, en contra de les promeses de setembre de 1868, i davant el fet clar que en la nova Assemblea Constituent, elegida a través del sufragi universal i sense excessives adulteracions, la coalició governamental comptava amb una àmplia majoria. Els republicans assenyats de *La Alianza de los Pueblos* no pogueren evitar la discussió d'una si més no aparent contradicció: si s'acceptava que el govern tenia una majoria almenys formalment legítima, com es podia negar el seu dret a decidir? En uns articles ben travats i destacats, «El derecho de insurrección» i «La nación y las cortes»⁹, abordaren sense ambigüitats la qüestió i de passada explicaren fins a quin punt la insurrecció no era per a la cultura política republicana un simple acte de presa del poder sinó una forma d'afirmar una presència democràtica —una presència del «poble», dels sectors populars— que havia d'assegurar un programa revolucionari —almenys el programa de setembre de 1868. En «El derecho de insurrección» s'afirmava: «*querriamos que nunca fuese necesario a los pueblos tener que apelar a esas profundas conmociones que la fuerza de los hechos ha venido a convertir en principio de derecho*». Seguia després la gran consideració legal que havien tingut en el cas espanyol les insurreccions victorioses i les persecucions i dictàmens de pena de mort a què havien donat lloc els moviments fracassats. L'article continuava: encara no coneixien cap poder que trobés justificada una insurrecció ni que considerés la situació al país un cas extrem. En canvi, des de l'oposició, la cosa es veia diferent. «*Conclusión lógica de estos asertos irrefutables: el derecho de insurrección*

---

menor aparell bibliogràfic de referència, cf. també Pere GABRIEL, «Republicanism popular, socialismo, anarquismo y cultura política obrera en España (1860-1914)», dins J. PANIAGUA, A.A. PIQUERAS i V. SANZ (eds.): *Cultura social y política en el mundo del trabajo*, València, 1999, p. 211-222.

⁹ Cf. *La Alianza de los Pueblos*, Barcelona, 16 i 17 de març de 1869, p. 1.

es el derecho del caído, cuando el caído es el más fuerte. Cuando el caído es el más débil y se atreve a levantar cabeza, el derecho de insurrección se convierte en derecho de autoridad, en fuerza moral del poder y entonces rigen en todo su vigor los estados de sitio, fusilamientos, pontones, destierros, cárceles y emigraciones».

El següent article, «La nación y las cortes», vingué a continuar l'argumentació: «¿Tiene el país la obligación de acatar las decisiones de la Asamblea si estas se oponen a las declaraciones de la opinión pública solemnemente consignadas en los programas de las juntas revolucionarias? ¿Son soberanas las Cortes o está por encima de ellas la Nación?».

La resposta era matisada: ells, partidaris de la República Federal, havien d'esperar perquè l'acord de setembre del 1868 i el país no ho havia inclòs. Però el poder de l'Asamblea estava marcat pels pactes d'aquella data gloriosa. A més, hi havia un altre fet fonamental: «[...] *sucedría lo mismo* [l'acatament de la decisió de les Corts] *en lo relativo a las libertades y derechos individuales si la Asamblea se rebelara contra la calificación de ilegales, inalienables e imprescriptibles con que los proclamó la voz soberana de la Revolución?* [...] *No y mil veces no. Si tal hicieran las cortes, ellas serían las que se saldrían de la legalidad*». L'important era, en definitiva, la voluntat d'afirmar des de la força un programa mínim revolucionari.

Els republicans, i potser més encara molts obrers, tenien força dubtes davant el règim parlamentari. La seva afirmació democràtica era encara lluny de la simple formalització parlamentarista. No ha d'estranyar, per tant, que en la naixent cultura republicana i popular fos encara molt present el crit a la partida i sobretot el crit al manteniment de la milícia que era considerada —segurament amb raó— com un instrument molt principal d'acció política. I no es pensi que això només era vàlid per als republicans de barricada —i més o menys intransigents i abocats al cantonalisme de 1873— sinó que, com acabem de veure, formava part també de l'opinió dels sectors més moderats, amb voluntat de manteniment de l'ordre i seny de les manifestacions i les agitacions populars al carrer.

No hauria d'estranyar, per tant, l'actitud defensiva davant l'Estat liberal burgès del republicanisme més democràtic i federal, i l'afirmació en aquest sentit del municipalisme, un punt que havia de dibuixar un acord important entre les militàncies populars i obreres catalanes, des dels federals fins als

socialistes reformistes —molt inclinats al municipalisme socialista dels possibilistes francesos— i evidentment els anarcosindicalistes i bakuninistes. Una argumentació posteriorment ben compartida es pot veure, per exemple, en Fernando Garrido, un entusiasta doctrinari de les virtuts de l'organització i articulació associativa de la societat popular, que es demanava: «¿de dónde vino al estado llano [...] su participación en el poder...? Pues no era más si no de la organización de los pueblos o comunas en milicia armada y de los trabajadores en gremios y hermanadas; es decir, de la organización, base indispensable de todo poder». Per a Garrido, i així ho seria per a moltes militàncies populars i obreres, la lluita era inevitable i segurament la victòria no arribaria sinó després de moltes derrotes davant la superior força i organització de les grans institucions reaccionaries (l'Església, els militars i la justícia). En tot cas, l'organització i vertebració del poble tendia a la llibertat i era incompatible amb les forces aristocràtiques i les oligàrquiques i també amb el paper dels prefectes i l'organització centralitzada de l'Estat. L'organització popular havia pogut més o menys subsistir gràcies a la seva presència en el poder local. Era aquesta força local que explicava l'èxit popular a Suïssa, els Estats Units i fins i tot Anglaterra. En qualsevol cas, havia de quedar clar que les tres reformes bàsiques que s'havien d'emprendre eren la separació de l'Església i l'Estat, armar la milícia i limitar al màxim l'exèrcit (molt en especial deia que calia posar fi al poder dels capitans generals) i, finalment, substituir el poder judicial de la Magistratura per la justícia de jurat popular¹⁰.

És important adonar-se que no es tractà sols de debats, justificacions i afirmacions d'unes determinades estratègies d'actuació política, marcades pel moment i la situació, constretes dins dels límits de les discussions dels dirigents. De manera molt més ambigua i estesa, aquelles opinions que entrelligaven afirmació democràtica i insurrecció formaven part d'un creixent i efectiu conglomerat d'imatges, símbols i històries d'herois revolucionaris que anaven configurant tot un complex imaginari republicà de forta empremta popular i de llarga durada¹¹. Una mica a remolc si es vol, també l'obrerisme hi

---

¹⁰ Cf. Evaristo VENTOSA, *La regeneración...*, ob. cit, p. 181-182.

¹¹ En altres llocs he intentat de caracteritzar una mica aquest corpus simbòlic en el cas dels himnes i les cançons revolucionàries i en el cas de les celebracions commemoratives. Cf. Pere GABRIEL, «Cultures polítiques republicanes del vuit-cents:

anà dient la seva, fins particularitzar un discurs simbòlic i una ritualització pròpies. És clar que en gran mesura aquests imaginaris se situaven en el terreny de la retòrica, però justament d'això es tracta: el discurs republicà i de l'esquerra, fora del terreny més doctrinal i teòric, era un discurs d'insurrecció, aixecament de partides, herois combatents a la barricada i la conspiració, de mobilització en definitiva que no exclouïa les armes i la violència. Amb un afegit no menys important: la retòrica sorgia de la realitat d'unes mobilitzacions i conspiracions insurreccionals ben concretes i reals, i, alhora, l'afirmació democràtica per més que s'intentava no aconseguia encabir-se en cap desenvolupament institucional regular ni sorgia, com ja he dit, de la pràctica electoral. Com en el cas de qualsevol moviment socialment significatiu, la història pròpia i, més encara, la lectura particular de la història, eren uns exercicis fonamentals. Això sí, la història que es pretenia codificar i admirar no era sinó la història dels pobles cap al seu alliberament, la història de les rebel·lions contra els poders establerts i la reacció en nom d'un progrés, laic, sovint lliurepensador, contra el clericalisme i l'obscurantisme, una història de progrés inevitable de les idees i els avenços científics, que podien compartir tot el ventall de les esquerres del moment, inclosos l'anarcosindicalisme i més òbviament els sindicalismes o els cooperativismes obrers de base republicana, i que sempre implicaven la mobilització i

---

insurrecció, democràcia i federalisme», 2002, ob. cit., i Pere GABRIEL, «Los días de la República. El Once de Febrero», *Ayer*, Madrid, 51/2003, p. 39-66. Recordem aquí ara simplement la importància i èxit popular d'himnes com els de *La Marsellesa*, *La Campana*, o l'*Himne de Riego*, així com també l'*Himne de Garibaldi*, amb unes lletres i unes tornades de clar referent heroic i lluita armada. D'altra banda, qualsevol repàs a les històries apologetiques revolucionàries ens donarà un seguit ben concret i detallat de biografies militants que han lluitat i han intervingut en insurreccions i lluites de barricada. En aquesta direcció cal situar el gran impacte al llarg de tot el segle XIX d'una figura com Garibaldi. No fou cap casualitat que el principal llibre teòric de l'anarquisme espanyol i català del vuit-cents, coordinat per Justo Pastor de Pellico (Rafael Farga Pellicer), dugués justament per títol: *Garibaldi. Historia liberal del siglo XIX*, Barcelona, 2 vols. 1881-1882. Sobre aquest gran impacte garibaldí, cf. Pere GABRIEL, «Da Garibaldi a Malatesta. Immagini e presenze italiane nel movimento operaio catalano e spagnolo», *Quaderni del Circolo Rosselli*, Florència, 2/1996, p. 10-30.

l'aixecament, la insurrecció¹².

Potser caldria advertir que el tema no acabà en aquesta fase del Sexenni i els primers anys de la Restauració. A finals del segle, el republicanisme i gran part de l'obrerisme de totes les famílies continuaven sentint-se còmodes dins el discurs (fos més o menys simbòlic o més o menys real) de l'insurreccionalisme i la necessitat de sortir al carrer els homes valents, els homes decidits, per tal de posar fi a tot un règim polític, i social, que calia canviar. Només per incloure un exemple i sense voler ara comentar les moltes implicacions del text, vegeu si no les poesies amb voluntat mobilitzadora de l'igualadí Joan Serra i Constansó (*Jeph de Jespus*), col·laborador dels López i per tant de *l'Esquella de la Torratxa* i *La Campana de Gràcia*, proper al republicanisme progressista i maçó, que no dubtava a encapçalar el seu aplec de «versos revolucionaris» amb un cant a *La Barricada*:

*«-¡Amunt els cors, fills del carrer! Morralla,
tractada sens pietat; amunt els cors!
L'hora de las justicias ja s'apropa
y ens veurá redimits eix sigle nou.
Preparat per lluytar, si vols ser lliure,
contra tot, contra tots.*

[...]

*»D'aquesta oligarquía que't deshonra,
d'aquests ineptes que han tacat ton nom,
d'aquests pillets que t'han robat fortunes,
dels cobarts que han vessat la sanch a dolls,
de tots aquests que han ajudat a ferte
un poble decadent, anémich, mort,
deshonrat y embrutit, fes que no's quedi*

---

¹² Com estic intentant d'argumentar, la difusió i la fixació de tota una cultura republicana no era sols l'obra del propagandisme polític més doctrinal, militant i organitzat: es difonia, elaborava i codificava a través de tota una multiplicitat de camins, amb un pes molt alt del publicisme literari i els mecanismes d'una comunicació popular molt plebea i oral. Al costat dels himnes i els romanços o les auques, ja esmentats, penseu, per exemple, en el gran nombre de teatre polititzat d'aquells anys (narradors de molts dels fets esmentats) i la importància de la novel·la de fulletó. Alguns autors com és ara Albert Columbrí, Antoni Altadill o el mateix Manuel Angelón tingueren en aquest sentit un gran paper. Especialment Altadill amb relació a la popularització de les aventures garibaldines.

*cendra, rastre ni pols.
T'han robat, de ton nom han fet escarni,
t'han xuclat com vampirs sanch y suhors.
¡Será per los seus crims massa lleu cástich
penjarlos d'un farol!
»¡Al arma fills del poble! Haureu de bátreus
ab vint sigles d'imbécils tradicions
[...]
»Atacaré de ferm en sa defensa
aquest exércit vil d'explotadors;
llavors serán inmensa barricada
vostres vint sigles d'infernals dolors.
Prepareus a aixecarla fills del poble,
que ja apunta la aurora del nou jorn.
Les pedras del carrer, germanas vostras,
serán per vostres pits un escut fort;
[...]
»Y quan ben soterrat aquest vell régimen
d'indignitats y vils explotacions
brolli de sos desfets la nova rassa
purificada ab sanch, ab ferro y foch,
la Humanitat podrá gosar pau santa
dedicant son cervell y son esforços,
sempre guiada pel mes pur altruhisme,
al Treball, al Estudi, y al Amor.
¡Al arma, donchs, honrats! L'hora s'acosta;
cor seré, forsa al bras y certer cop!»¹³*

No era sols la crida a acabar amb l'explotació que exigia actituds fermes, de lluita i barricada. Davant les mateixes eleccions de la Restauració, plenes, és clar segons la seva visió, de tupinades, trampes i morts que votaven, calia el combat i la sortida al carrer:

*«Sempre que'ls monárquichs cridin
a la lluyta electoral,*

---

¹³ Cf. Jeph DE JESPUS, *La barricada. Versos revolucionaris*, Barcelona, Antoni López ed., SA, 1901?, p. 5-7. Es tracta d'un aplec de poesies, la majoria de les quals havien aparegut ja a *L'Esquella...* o *La Campana...*

*les úniques papeletas
qu'han de dú'ls republicans
han d'esser varas de freixa
per anar ben disposats
a seguir tots los colegis
no per votá. ¡A fer botar!»¹⁴*

Ho he anat dient. L'insurreccionalisme i la idea d'una democràcia que implicava una revolució, és a dir, l'alteració més o menys profunda de les bases econòmiques i de classe de la societat dominant, foren uns elements que, codificats d'alguna manera en les dècades centrals del segle, s'incorporaren i anaren fent el seu camí posteriorment, a partir justament dels anys vuitanta, quan les diverses famílies republicanes es veieren obligades a delimitar amb més precisió les seves definicions a l'entorn del món obrer i la construcció d'un Estat liberal, democràtic o simplement progressista, alternatius al que estaven construint des del poder els dinàstics. I quan, per la seva banda, l'obrerisme situà en el centre del debat la consecució d'una nova societat socialista, sigui des de paràmetres i anàlisis socialdemocràtics, sigui des de posicions i visions més sindicalistes i anarquistes. No hauria d'estranyar la continuïtat dins l'esquerra d'aquest component liberal, d'insurrecció i barricada, que ben bé pot resseguir-se fins als anys de la Guerra Civil de 1936-1939. Les causes han de buscar-se en la complexa problemàtica social, econòmica i política de tot el procés de construcció d'un Estat liberal burgès com l'espanyol, feble i defensiu, molt poc donat a acceptar la presència en el sistema de les esquerres, encara que aquesta es volgués amb maneres i formes «democràtiques».

Llarga durada i canvi. El segle XX com a epíleg

No podem pensar que la cultura política obrera, per més que intentem donar-li un tractament de llarga durada, respongui sols a la dinàmica interna del discurs, la reflexió o el debat teòric. Aquests discursos i llenguatges sols prenen algun sentit en la mesura que pretenen l'anàlisi i la comprensió de la realitat social, i que són respostes a situacions i necessitats

---

¹⁴ Cf. Jeph DE JESPU, *La barricada*, ob. cit, p. 64, que tanca la poesia que duia per títol *Les eleccions*, p. 61-64.

reals. Revelen per tant aspiracions i objectius inevitablement reivindicatius i ben concrets i representatius. És per això que la periodificació d'aquest temps llarg i lent en el qual he procurat situar-me, ens hauria d'obligar a mirar més enllà dels canvis simplement de règim polític. Així, en aquest context de les principals cultures polítiques actives en el moviment obrer construïdes al segle XIX a les quals m'he estat referint, em sembla observar sols dos grans canvis en les seves formulacions bàsiques, ambdós en el segle XX. Per una banda, el produït en les dues primeres dècades del segle, a l'entorn dels molts canvis econòmics, socials i culturals que podem resumir a l'entorn dels anys de la Primera Guerra Mundial i que significà una revisió important dels paràmetres de les cultures de la militància obrera del vuit-cents. Després, i, potser amb més profunditat encara, l'actual situació de transició entre els segles XX i XIX (oberta als anys vuitanta), que està significant una ruptura molt acusada (la prudència m'impedeix qualificar-la com a total) respecte de les pautes fonamentals de tota la tradició política i cultural del món obrer militant d'aquest país, i de la qual el desprestigi de la història del moviment obrer n'ha estat una manifestació més. No em sembla que ara aquella vella i secular aspiració a la revolució social i la construcció d'una societat socialista, que es fonamenti en el treball i la propietat social dels mitjans de producció, canvi i distribució, mantingui el seu caràcter d'idea-força. En el millor dels casos, sols apareix recollida, sovint de forma cansada i retòrica, per algun grup menor del moviment obrer i no diguem ja si parlem més àmpliament de l'esquerra política. És, segons crec, important tenir-ho en compte.